ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΣ

Η ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΩΝ *ΨΑΛΜΩΝ* ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Εισαγωγή

Ένα από τα σημαντικότερα βιβλία της Π. Διαθήκης που συνέβαλε καθοριστικά στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του ορθοδόξου δόγματος, είναι αναμφίβολα το βιβλίο των *Ψαλμών*, το οποίο εκτός από τον προφητικό και ηθικο-παιδαγωγικό χαρακτήρα του, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Θεοδώρητος Κύρου, «δογματικήν προσφέρει διδασκαλίαν»[1]. Θα πρέπει μάλιστα να τονίσουμε ότι η συμβολή του βιβλίου αυτού στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του ορθοδόξου δόγματος είναι πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με άλλα βιβλία της Π. Διαθήκης.

Στο σημείο αυτό όμως τίθεται εύλογα το ερώτημα: Ποιός είναι ο λόγος, για τον οποίο το βιβλίο των *Ψαλμών* προσδιορίζει, και μάλιστα, όπως τονίσαμε, καθοριστικά, την πορεία αναπτύξεως του ορθοδόξου δόγματος, και πού οφείλεται εν προκειμένω αυτός ο καθοριστικός ρόλος του;

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας κατ' αρχήν τη δογματική ενότητα μεταξύ Παλαιάς και Καινής Διαθήκης μέσα στην ορθόδοξη παράδοση. Κατά τους πατέρες της Εκκλησίας η Π. Διαθήκη δεν θεωρείται αυτόνομη και ανεξάρτητη από την Κ. Διαθήκη και την εν Χριστώ αποκάλυψη, όπως συμβαίνει δυστυχώς σήμερα κυρίως μεταξύ ορισμένων Προτεσταντών[2]. Κατανοείται και αξιολογείται μόνο υπό το πρίσμα της εν Χριστώ αποκαλύψεως και σε στενή και άρρηκτη σχέση με την Κ. Διαθήκη[3]. Γι' αυτό ήδη από τα πρώτα βήματα της χριστιανικής Εκκλησίας η Π. Διαθήκη (ο Νόμος και οι Προφήται) θεωρήθηκε ως το βιβλίο που εξαγγέλλει το πρόσωπο, το έργο και τη διδασκαλία του Χριστού[4]. Υπό την έννοια αυτή οτιδήποτε συνδέεται με το πρόσωπο του Χριστού αποτέλεσε για την Εκκλησία όχι μόνο την πλήρωση αλλά και την κλείδα κατανοήσεως της Π. Διαθήκης. Έτσι η Π. Διαθήκη δεν ήταν πλέον για

---

[1] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς*, PG 80, 861 B.

[2] Βλ. χαρακτηριστικά G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments*, Bd. II (Die Theologie der prophetischen Überlieferung Israels), Chr. Kaiser Verlag, München [2]1961, σ. 329 κ.ε.˙ W. Zimmerli, *Grundriß der alttestamentlichen Theologie*, Zweite durchgesehene und erweiterte Auflage, Εκδ. W. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1975, σ. 78 εξ.˙ 84 κ.ε.˙ 161 κ.ε.

[3] Για την άρρηκτη σχέση μεταξύ Παλαιάς και Καινής Διαθήκης βλ. τις πολύ αξιόλογες και τεκμηριωμένες θέσεις του Στ. Ε. Καλαντζάκη, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 70 κ.ε.

[4] Βλ. *Ιω*. 1, 45 «eØr…skei F…lippoj tÕn Naqana¾l kaˆ lšgei aÙtù, •On œgrayen MwãsÁj ™n tù nÒmJ kaˆ oƒ profÁtai eØr»kamen, 'Ihsoàn uƒÕn toà 'Iws¾f tÕn ¢pÕ Nazaršt».

την Εκκλησία το βιβλίο των Ιουδαίων αλλά το βιβλίο των Χριστιανών, που ακριβώς για το λόγο αυτό, όπως είναι γνωστό, διαβαζόταν στις λατρευτικές συνάξεις μαζί με τα Ευαγγέλια και τις Επιστολές των αποστόλων[5]. Η χριστολογική και κατ' επέκταση η τριαδολογική κατανόηση της Π. Διαθήκης αποτελούσε πλέον το κριτήριο διαφοροποιήσεως της χριστιανικής Εκκλησίας από την ιουδαϊκή κοινότητα[6]. Παλαιά και Καινή Διαθήκη αποτελούσαν για την Εκκλησία μια αδιάσπαστη ενότητα˙ και αυτό συνιστούσε μια αξιωματική αρχή που ήταν διαχρονικά αποδεκτή όχι μόνο από τους ορθοδόξους αλλά ακόμη και από τους αιρετικούς. Ήδη ο Ωριγένης στην προσπάθειά του να διασφαλίσει την τριαδικότητα του Θεού από το δυναμικό και τροπικό Μοναρχιανισμό της εποχής του με βάση το ευρέως αποδεκτό κατά την προνικαιϊκή περίοδο σύστημα της «υποταγής» (subordinatio) ερμήνευσε τριαδολογικά, καίτοι κατά ιδιάζοντα τρόπο, τα χωρία *Ησ.* 6, 2 («kaˆ serafˆn eƒst»keisan kÚklJ aÙtoà, ›x ptšrugej tù ˜nˆ kaˆ ›x ptšrugej tù ˜n…, kaˆ ta‹j m□n dusˆn katek£lupton tÕ prÒswpon kaˆ ta‹j dusˆn katek£lupton toÝj pÒdaj kaˆ ta‹j dusˆn ™pštanto») και *Αββ.* 3, 3 («™n mššsJ dÚo zówn gnwsq»sV»), ώστε να παριστούν και να θεμελιώνουν βιβλικά το ανωτέρω σύστημα της «υποταγής». Τα δύο σεραφείμ που είδε ο Ησαΐας στο όραμα της κλήσης του στην προφητική διακονία και τα δύο ζώα της ωδής του Αββακούμ δεν είναι κατ' αυτόν παρά ο Υιός και το Άγ. Πνεύμα που βρίσκονται εκατέρωθεν του Πατρός[7]. Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι και ο Άρειος, προκειμένου να τεκμηριώσει την αιρετική διδασκαλία του για την κτιστότητα του Λόγου, χρησιμοποίησε κυρίως ένα χωρίο όχι από την Καινή αλλά από την Π. Διαθήκη: Πρόκειται για το χωρίο των *Παροιμιών* «KÚrioj œktisšn me ¢rc¾n Ðdîn aÙtoà e„j œrga aÙtoà» (*Παρ.* 8, 22)[8]. Και βεβαίως ποτέ οι πατέρες που τον αντιμετώπισαν δεν αντέτειναν ως επιχείρημα ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιείται η Π. Διαθήκη ως βάση για τον καθορισμό της σχέσης μεταξύ Πατρός και Υιού, ακριβώς γιατί και οι ίδιοι δέχονταν *a priori* και ασυζητητί την ενότητα μεταξύ Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Μάλιστα,

---

[5] Βλ. Στ. Ε. Καλαντζάκη, όπ. παρ., σ. 85 κ.ε.

[6] Βλ. χαρακτηριστικά Ιουστίνου φιλοσόφου και μάρτυρος, *Προς Τρύφωνα Ιουδαίον διάλογος*, 1-142, PG 6, 472 A – 800 D.

[7] Βλ. Ωριγένους, *Homiliae in visiones Isaiae 1*, 2, PG 13, 221 BC˙ *Περί αρχών 1*, 3, 4, PG 11, 148 CD. Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. G. D. Martzelos, «Die Gottesschau des Jesaja in der orthodoxen Überlieferung», στο *Orthodoxes Forum* 22 (2008), Heft 1, σ. 74 κ.ε. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Α΄*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 27 κ.ε.

[8] Βλ. ενδεικτικά Μ. Αθανασίου, *Ότι η εν Νικαία σύνοδος εωρακυία την πανουργίαν των περί Ευσέβιον, εξέθετο πρεπόντως και ευσεβώς κατά της Αρειανής αιρέσεως τα ορισθέντα* 13, PG 25, 445 (437) Β˙ *Προς τους* επισκόπους *Αιγύπτου και Λιβύης επιστολή εγκύκλιος κατά Αρειανών* 17, PG 25, 576 D˙ *Κατά Αρειανών 1*, 53, PG 26, 121 B˙ *2*, 82, PG 26, 321 A˙ *Προς Σεραπίωνα 2, Κατά των λεγόντων κτίσμα τον Υιόν*, 7, PG 26, 620 A˙ *Διάλογος εν τη κατά Νίκαιαν συνόδω προς Άρειον* (spur.) 14, PG 28, 453 A˙ *Κατά πασών αιρέσεων* (spur.), 3, PG 28, 508 C˙ Γρηγορίου Νύσσης, *Περί πίστεως, Προς Σιμπλίκιον,* PG 45, 137 B˙ *Κατά Ευνομίου 1*, PG 45, 344 A˙ *2*, PG 45, 516 B.

επειδή ακριβώς δέχονταν τη χριστολογική σημασία του χωρίου αυτού αντέταξαν έναντι του Αρείου το επιχείρημα ότι το εν λόγω χωρίο αναφέρεται αποκλειστικά στην ενανθρώπηση του Λόγου και όχι στην προΰπαρξή του[9].

Εκτός αυτού όμως η συμβολή του βιβλίου των *Ψαλμών* στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του ορθοδόξου δόγματος οφείλεται ιδιαίτερα στην πληθώρα των ψαλμικών εκείνων στίχων που λόγω της ενότητας Παλαιάς και Καινής Διαθήκης κατανοούνται από τους πατέρες τριαδολογικά και χριστολογικά και προσφέρονται ως εκ τούτου για την αντίκρουση των τριαδολογικών και χριστολογικών αιρέσεων και τη θεμελίωση γενικότερα της ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να πούμε ότι το παράδειγμα για τη χριστολογική και κατ' επέκταση την τριαδολογική κατανόηση και χρήση του βιβλίου των *Ψαλμών* δίδεται ήδη μέσα στην Κ. Διαθήκη από τον ίδιο το Χριστό και τους αποστόλους[10].

Είναι χαρακτηριστική η χριστολογική και τριαδολογική κατανόηση και χρήση του στίχου *Ψαλμ.* 109, 1 που κάνει ο Χριστός κατά το διάλογό του με τους Φαρισαίους: «Sunhgmšnwn d tîn Farisa…wn ™phrèthsen aÙtoÝj Ð 'Ihsoàj lšgwn, T… Øm‹n doke‹ perˆ toà Cristoà; t…noj uƒÒj ™stin; lšgousin aÙtù, Toà Dau…d. lšgei aÙto‹j, Pîj oân Dauˆd ™n pneÚmati kale‹ aÙtÕn kÚrion lšgwn, E penkÚrioj tù kur…J mou, K£qou ™k dexiîn mou ›wj ¨n qî toÝj ™cqroÚj sou Øpok£tw tîn podîn sou; e„ oân Dauˆd kale‹ aÙtÕn kÚrion, pîj uƒÕj aÙtoà ™stin; kaˆ oÙdeˆj ™dÚnato ¢pokriqÁnai aÙtù lÒgon, oÙd ™tÒlmhsšn tij ¢p' ™ke…nhj tÁj ¹mšraj ™perwtÁsai aÙtÕn oÙkšti» (*Ματθ.* 22, 41-46). Όπως είναι σαφές, χρησιμοποιώντας τον ανωτέρω στίχο των *Ψαλμών* ο Χριστός υπογραμμίζει παράλληλα με την ανθρώπινη καταγωγή του εκ του Δαβίδ, που ήταν ιστορικά αναμφισβήτητη, και τη θεία υπόστασή του, αποκαλώντας εμμέσως τον εαυτό του Κύριο, προς τον οποίο ο άλλος Κύριος, δηλ. ο Πατήρ, είπε «K£qou ™k dexiîn mou ›wj ¨n qî toÝj ™cqroÚj sou Øpok£tw tîn podîn sou».

---

[9] Βλ. χαρακτηριστικά Μ. Αθανασίου, *Έκθεσις πίστεως* 3, PG 25, 205 Β˙ *Ότι η εν Νικαία σύνοδος εωρακυία την πανουργίαν των περί Ευσέβιον, εξέθετο πρεπόντως και ευσεβώς κατά της Αρειανής αιρέσεως τα ορισθέντα* 14, PG 25, 448 (440) ΑΒ˙ *Προς τους* επισκόπους *Αιγύπτου και Λιβύης επιστολή εγκύκλιος κατά Αρειανών* 17, PG 25, 577 Α˙ *Κατά Αρειανών 1*, 53, PG 26, 124 Α˙ *2*, 1, PG 26, 148 ΑΒC˙ 47, PG 26, 245 C – 248 Α ˙ 50, PG 26, 252 C – 253 Α˙ 51-53, PG 26, 253 C – 260 Β˙ 66, PG 26, 285 C – 288 Α˙ *Διάλογος περί της Τριάδος, εν ω διαλέγονται Ορθόδοξος και Ανόμοιος Αρειανιστής* (spur.), 9, PG 28, 1132 Α˙ Μ. Βασιλείου (αμφιβ.), *Κατά Ευνομίου αντιρρητικός λόγος 4*, 3, PG 29, 704 ΑΒ˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 30, Περί Υιού*, 2, PG 36, 105 ΑΒ˙ Γρηγορίου Νύσσης, *Περί πίστεως, Προς Σιμπλίκιον,* PG 45, 137 C – 140 Α˙ *Κατά Ευνομίου 2*, PG 45, 516 CD˙ *3*, PG 45, 580 Β – 581 Α˙ 584 ΑΒ˙ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Η βίβλος των Θησαυρών, Περί της αγίας και ομοουσίου Τριάδος*, 15, PG 75, 261 ΒC˙265 CD˙ 273 ΑΒ˙ 276 C˙ 277 D – 281 Β.

[10] Σχετικά με τη χριστολογική και τριαδολογική ερμηνεία ορισμένων ψαλμών στην Κ. Διαθήκη και την πατερική παράδοση βλ. Δ. Κ. Καϊμάκη, *Ψαλώ τω Θεώ μου. Υπόμνημα σε εκλεκτούς ψαλμούς*, Εκδ. Εκτυπωτική Ε.Π.Ε «Uniprint Hellas», Θεσσαλονίκη 1990 σ. 65 κ.ε.˙ 95 κ.ε.˙ 107 κ.ε.˙ 168 εξ.˙ 187 εξ.˙ 216 κ.ε.˙ 255 κ.ε.˙ 271 κ.ε. 281 κ.ε.˙ 288 κ.ε.˙ 324 εξ.˙ 334 εξ.˙ 347 κ.ε. Βλ. και Στ. Ε. Καλαντζάκη, όπ. παρ., σ. 575 εξ.

Παρόμοια χρήση του βιβλίου των *Ψαλμών* γίνεται και από τους αποστόλους. Όπως μας πληροφορεί ο ευαγγελιστής Λουκάς στις *Πράξεις των αποστόλων*, ο απόστολος Παύλος κατά το λόγο του στην Αντιόχεια της Πισιδίας, χρησιμοποιεί τους στίχους *Ψαλμ*. 2, 7 («UƒÒj mou e sÚ, ™gë s»meron gegšnnhk£ se») και *Ψαλμ*. 15, 10 («oÙd dèseij tÕn ÓsiÒn sou „de‹n diafqor£n»), τους οποίους κατανοεί και ερμηνεύει χριστολογικά, προκειμένου να τεκμηριώσει βιβλικά την προφητική επαγγελία σχετικά με την ανάσταση του Χριστού[11]. Η ίδια χριστολογική κατανόηση και ερμηνεία του στίχου *Ψαλμ*. 2, 7, καθώς και του στίχου *Ψαλμ*. 109, 4 («SÝ e ƒereÝj e„j tÕn a„îna kat¦ t¾n t£xin Melcisedšk»), απαντά και στην *Προς Εβραίους* επιστολή, για να τονισθεί η υπεροχή του Χριστού είτε σε σχέση με τους αγγέλους[12] είτε σε σχέση με τους αρχιερείς της Π. Διαθήκης[13].

Κατόπιν τούτων ήταν φυσικό η χριστολογική και τριαδολογική κατανόηση και ερμηνεία των *Ψαλμών* που απαντά ήδη στην Κ. Διαθήκη να αποτελέσει για τους πατέρες τη βάση για την αντιμετώπιση των τριαδολογικών και χριστολογικών αιρέσεων και για την ανάπτυξη και διαμόρφωση της ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας.

Ας έρθουμε όμως να δούμε αναλυτικότερα τη δογματική σημασία των *Ψαλμών* στην ορθόδοξη παράδοση και ειδικότερα σε σχέση με το τριαδικό και χριστολογικό δόγμα, καθώς και με τη διδασκαλία για τη γνώση του Θεού.

α) Η συμβολή του βιβλίου των *Ψαλμών* στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του τριαδικού δόγματος

Η χρήση του βιβλίου των *Ψαλμών* από τους πατέρες κατά την ανάπτυξη και διαμόρφωση του τριαδικού δόγματος συνδέεται στενά με την αντιμετώπιση των τριαδολογικών αιρέσεων της εποχής τους και εντάσσεται στη γενικότερη πατερική μέθοδο αξιοποίησης της Π. Διαθήκης για τη θεμελίωση της ορθόδοξης τριαδολογικής διδασκαλίας. Όπως ο Άρειος, για να θεμελιώσει βιβλικά την κτιστότητα του Λόγου, ερμήνευε, όπως είδαμε, το παλαιοδιαθηκικό χωρίο των *Παρ*. 8, 22 με τρόπο που να πλήττεται η φυσική υιότητα του Υιού σε σχέση με τον Πατέρα, έτσι και οι πατέρες που αντιμετώπισαν τον Αρειανισμό αξιοποίησαν μεταξύ των άλλων βιβλίων της Π. Διαθήκης και το βιβλίο των *Ψαλμών* ερμηνεύοντας χριστολογικά και τριαδολογικά τα χωρία εκείνα που προσφέρονταν για μια τέτοια ερμηνεία, έτσι ώστε να θεμελιώνεται βιβλικά η φυσική υιότητα και ενότητα του Υιού σε σχέση με τον Πατέρα.

---

[11] Βλ. *Πράξ*. 13, 33-34.
[12] Βλ. *Εβρ*. 1, 5.
[13] Βλ. *Εβρ*. 5, 5.

Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο ο Μ. Αθανάσιος όσο και οι Καππαδόκες πατέρες, προκειμένου να τονίσουν κατά του Αρείου τη φυσική υιότητα και ομοουσιότητα του Υιού σε σχέση με τον Πατέρα, στηρίζονται κατά κόρον στο 2ο και στον 109ο ψαλμό. Τόσο ο στίχος *Ψαλμ.* 2, 7 («UƒÒj mou e□ sÚ, ™gë s»meron gegšnnhk£ se») όσο και ο στίχος *Ψαλμ.* 109, 3 («™k gastrÕj prÕ ˜wsfÒrou ™gšnnhs£ se») κατανοούνται και ερμηνεύονται από το Μ. Αθανάσιο και τους Καππαδόκες τριαδολογικά, ως λόγια που απευθύνονται εκ μέρους του Πατρός προς τον Υιό και υποδηλώνουν την αΐδια και κατά φύση γέννησή του από τον Πατέρα[14]. Η προσφυγή του Μ. Αθανασίου και των Καππαδοκών στους ανωτέρω ψαλμικούς στίχους που ερμηνεύονται ως αναφερόμενοι στη γέννηση του Υιού ήταν αναγκαία, προκειμένου να υπογραμμισθεί η αντιαρειανική τους θέση, σύμφωνα με την οποία ο Υιός ως γεννηθείς εκ του Πατρός δεν είναι ποίημα και προϊόν της θείας βουλήσεως, όπως ήθελε ο Άρειος, αλλά «ἴδιον τῆς πατρικῆς οὐσίας… γέννημα» κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του Μ. Αθανασίου[15]. Με την έννοια αυτή οι ανωτέρω ψαλμικοί στίχοι, υποδηλώνοντας την αΐδια υπαρκτική σχέση μεταξύ Πατρός και Υιού, αποτελούν στα πλαίσια της αντιαρειανικής πολεμικής των πατέρων τρανή απόδειξη της κατά φύση οικειότητας και ομοουσιότητας μεταξύ των δύο αυτών θείων προσώπων.

Εκτός των ανωτέρω ψαλμικών στίχων οι πατέρες του δ΄ αι. χρησιμοποιούν κατά του Αρείου επίσης κατά κόρον και το στίχο *Ψαλμ.* 109, 1 («E□pen Ð KÚrioj tù Kur…J mou K£qou ™k dexiîn mou, ›wj ¨n qî toÝj ™cqroÚj sou ØpopÒdion tîn podîn sou»)[16] που είχε χρησιμοποιήσει, όπως είδαμε, ήδη ο Χριστός, για να υποδηλώσει τη θεότητά του. Ο στίχος αυτός υποδηλώνει, όπως τονίζει ο Μ. Αθανάσιος,

---

[14] Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Ότι η εν Νικαία σύνοδος εωρακυία την πανουργίαν των περί Ευσέβιον, εξέθετο πρεπόντως και ευσεβώς κατά της Αρειανής αιρέσεως τα ορισθέντα* 13, PG 25, 437 D˙ 21, PG 25, 453 BC˙ 26, PG 25, 464 D˙ *Κατά Αρειανών 2,* 23, PG 26, 196 A˙ 57, PG 26, 268 B˙ Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 2*, 8, PG 29, 585 B˙ 17, PG 29, 608 A˙ 24, PG 29, 625 C˙ Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ευνομίου* 4, PG 45, 632 CD. Πρβλ. Μ. Αθανασίου (αμφιβ.), *Κατά Αρειανών 4*, 24, PG 26, 504 BC˙ Μ. Βασιλείου (αμφιβ.), *Κατά Ευνομίου 5,* PG 29, 716 AB˙ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Η βίβλος των Θησαυρών, Περί της Αγίας και ομοουσίου Τριάδος*, 4, PG 75, 40 C˙ 10, PG 75, 125 D˙ 11, PG 75, 161 C˙ 32, PG 75, 464 B˙ 477 C˙ 35, PG 75, 617 C˙ *Περί Αγίας τε και ομοουσίου Τριάδος* 2, PG 75, 757 B˙ *Περί της ενανθρωπήσεως του Μονογενούς και ότι Χριστός εις και Κύριος*, PG 75, 1221 D.

[15] Βλ. *Κατά Αρειανών 3*, 6, PG 26, 333 A.

[16] Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Κατά Αρειανών 2,* 13, PG 26, 173 AB˙ 14, PG 26, 177 A˙ 16, PG 26, 180 A˙ *Περί της ενσάρκου επιφανείας του Θεού Λόγου και κατά Αρειανών* 20, PG 26, 1020 B˙ *Προς Μαρκελλίνον, Εις την ερμηνείαν των Ψαλμών*, 8, PG 27, 17 B˙ *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς*, 8, PG 27, 84 A˙ Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 1*, 25, PG 29, 568 B˙ *Περί του Αγίου Πνεύματος* 15, PG 32, 89 C˙ 93 A˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 30, Περί Υιού*, 4, PG 36, 108 A˙ Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ευνομίου* 7, PG 45, 744 D˙ 12, PG 45, 1044 A˙ Πρόκλου Κων/πόλεως, *Λόγος 2, Εις την ενανθρώπησιν του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, και εις τας επαρυστρίδας*, 1, PG 65, 692 C˙ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Η βίβλος των Θησαυρών, Περί της Αγίας και ομοουσίου Τριάδος*, 5, PG 75, 65 D˙ 11, PG 75, 161 C˙ 20, PG 75, 348 C˙ 21, PG 75, 365 D˙ 29, PG 75, 436 A˙ 32, PG 75, 481 D˙ *Περί Αγίας τε και ομοουσίου Τριάδος* 5, PG 75, 976 C.

ότι ο Υιός δεν γίνεται Κύριος, όταν αποστέλλεται εκ του Πατρός να επιτελέσει το έργο της Θείας Οικονομίας, αλλά ότι είναι φύσει Κύριος και Βασιλεύς αϊδίως, όπως και ο Πατήρ[17]. Με άλλα λόγια η κυριότητα που χαρακτηρίζει τον Υιό στην Οικονομία, δεν είναι επίκτητη ιδιότητα που προσδιορίζεται από το σωτηριώδες έργο του, με το οποίο αναδεικνύεται Κύριος ζώντων και νεκρών, αλλά φυσική και αΐδια ιδιότητα που δηλώνει την κατά φύση θεότητά του. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Μ. Αθανάσιος, «OÙ g¦r œprepe di' ˜tšrou t¾n lÚtrwsin genšsqai, ¢ll¦ di¦ toà fÚsei Kur…ou, †na m¾ di¦ Uƒoà m□n ktizèmeqa, ¥llon d□ KÚrion Ñnom£zwmen, kaˆ pšswmen e„j t¾n 'Areian¾n kaˆ t¾n `Ellhnik¾n ¢frosÚnhn, kt…sei douleÚontej par¦ tÕn kt…santa t¦ p£nta QeÒn»[18].

Εκτός όμως από τα παραπάνω βασικά χωρία οι πατέρες επιστράτευσαν δευτερευόντως και άλλα ψαλμικά χωρία, όπως η επιγραφή του *Ψαλμ.* 9, 1 («E„j tÕ tšloj, Øp□rtîn kruf…wn toà uƒoà»), το χωρίο της επιγραφής του *Ψαλμ.* 44, 1 («òd¾ Øp□rtoà ¢gaphtoà»), το *Ψαλμ.* 44, 2 («'ExhreÚxato ¹ kard…a mou lÒgon ¢gaqÒn»), το *Ψαλμ.* 44, 7 («Ð qrÒnoj sou, Ð qeÒj, e„j tÕn a„îna toà a„înoj, ·£bdoj eÙqÚthtoj ¹ ·£bdoj tÁj basile…aj sou»), το *Ψαλμ.* 106, 20 («¢pšsteilen tÕn lÒgon aÙtoà kaˆ „£sato aÙtoÝj kaˆ ™rrÚsato aÙtoÝj ™k tîn diafqorîn aÙtîn»), το *Ψαλμ.* 109, 5 («KÚrioj ™k dexiîn sou sunšqlasen ™n ¹mšrv ÑrgÁj aÙtoà basile‹j») κ.ά., που όλα τους κατανοούνται και ερμηνεύονται χριστολογικά και τριαδολογικά με στόχο την αντιμετώπιση της αρειανικής κακοδοξίας και τη θεμελίωση της ορθόδοξης διδασκαλίας για την κατά φύση υιότητα και θεότητα του Χριστού και την ομοουσιότητά του με τον Πατέρα[19].

Όπως οι πατέρες αξιοποίησαν το βιβλίο των *Ψαλμών* έναντι των Αρειανών, κατά παρόμοιο τρόπο ενήργησαν και για την αντιμετώπιση της αίρεσης των Πνευματομάχων και τη διαμόρφωση της ορθόδοξης Πνευματολογίας. Όλα τα ψαλμικά χωρία που κάνουν λόγο για το Πνεύμα

---

[17] Βλ. Μ. Αθανασίου, *Κατά Αρειανών 2*, 13, PG 26, 173 AB· 14, PG 26, 177 A. Πρβλ. και Μ. Βασιλείου (αμφιβ.), *Κατά Ευνομίου 4*, PG 29, 705 B.

[18] Βλ. Μ. Αθανασίου, *Κατά Αρειανών 2*, 14, PG 26, 177 A.

[19] Βλ. χαρακτηριστικά Μ. Αθανασίου, *Ότι η εν Νικαία σύνοδος εωρακυία την πανουργίαν των περί Ευσέβιον, εξέθετο πρεπόντως και ευσεβώς κατά της Αρειανής αιρέσεως τα ορισθέντα* 21, PG 25, 453 BC· *Περί Διονυσίου του επισκόπου Αλεξανδρείας· ότι και αυτός κατά της Αρειανής αιρέσεως εφρόνει, ως η εν Νικαία σύνοδος· και μάτην αυτόν συκοφαντούσιν οι Αρειομανίται ως ομόδοξον εαυτών* 2, PG 25, 481 ABC· 23, PG 25, 513 B· *Κατά Αρειανών 1,* 49, PG 26, 113 CD· *2*, 13, PG 26, 173 B· 32, PG 26, 216 B· 57, PG 26, 268 B· *3*, 59, PG 26, 448 B· 67, PG 26, 464 C· *Προς Σεραπίωνα 2*, 4, PG 26, 616 A· 6, PG 26, 617 B· 8, PG 26, 621 AB· *Κατά Αρειανών 4* (αμφιβ.), 24, PG 26, 504 B· 505 A· 26, PG 26, 509 A· Διδύμου του Τυφλού, *Περί Αγίας Τριάδος 1*, 31, PG 39, 424 AB· *3*, 20, PG 39, 896 B· *Εις Ψαλμούς* 56, PG 39, 1413 B· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 29, Περί Υιού*, 17, PG 36, 96 D· Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ευνομίου* 4, PG 45, 632 C· 11, PG 45, 868 B· *Αντιρρητικός προς τα Απολιναρίου* 52, PG 45, 1249 BC· *Κατά Αρείου και Σαβελλίου* 1, PG 45, 1281 A· 9, PG 45, 1296 A· Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Η βίβλος των Θησαυρών, Περί της Αγίας και ομοουσίου Τριάδος*, 7, PG 75, 84 CD· 15, PG 75, 252 B· 277 A· 20, PG 75, 344 C· 21, PG 75, 365 D· 35, PG 75, 621 A· 641 D· 645 C· 649 C· *Περί Αγίας τε και ομοουσίου Τριάδος* 2, PG 75, 768 D· 6, PG 75, 1040 B.

του Θεού υποδηλώνουν κατά τους πατέρες το Άγ. Πνεύμα, και αυτό αποτελεί τη βιβλική βάση της πολεμικής τους κατά των Πνευματομάχων.

Ως γνωστόν οι Πνευματομάχοι δίδασκαν ότι το Άγ. Πνεύμα είναι ένα αγγελοειδές κτίσμα, και μάλιστα το πρώτο κτίσμα του Υιού, που, όπως όλη η κτίση, είναι δουλικό και όχι κυρίαρχο. Ως εκ τούτου δεν έχει δημιουργική παρά μόνο αγιαστική και διδασκαλική ενέργεια και αποτελεί τον τόπο και το χρόνο, μέσα στον οποίο έλαβε χώρα η δημιουργία δια μέσου του Υιού[20].

Έναντι των θέσεων αυτών των Πνευματομάχων οι πατέρες αντέταξαν όλα εκείνα τα ψαλμικά χωρία που αναφέρονται κατ' αυτούς στις ενέργειες του Αγ. Πνεύματος και υπογραμμίζουν τη δημιουργική του ενέργεια, διαφοροποιώντας το πλήρως από την κτίση. Έτσι οι στίχοι *Ψαλμ*. 32, 6 («Tù lÒgJ toà Kur…ou o*f* oÙrano˜ ™stereèqhsan ka˜ tù pneÚmati toà stÒmatoj aÙtoà p©sa ¹ dÚnamij aÙtîn»), *Ψαλμ*. 103, 30 («™xapostele‹j tÕ pneàm£ sou, ka˜ ktisq»sontai, ka˜ ¢nakainie‹j tÕ prÒswpon tÁj gÁj») και *Ψαλμ*. 147, 7 («¢postele‹ tÕn lÒgon aÙtoà ka˜ t»xei aÙt£· pneÚsei tÕ pneàma aÙtoà, ka˜ ·u»setai Ûdata») δηλώνουν κατά τους πατέρες σαφώς τη δημιουργική ενέργεια του Αγ. Πνεύματος[21]. ο στίχος *Ψαλμ*. 138, 7 («poà poreuqî ¢pÕ toà pneÚmatÒj sou ...;») υπογραμμίζει την πανταχού παρουσία και κατά συνέπεια τη θεία υπόσταση του Αγ. Πνεύματος[22], και οι στίχοι *Ψαλμ*. 50, 12-14 («ka˜ pneàma eÙq□ j ™gka…nison ™n to‹j ™gk£toij mou... tÕ pneàma tÕ ¤giÒn sou m¾ ¢ntanšlVj ¢p' ™moà... ka˜ pneÚmati ¹gemonikù st»rixÒn me») αναφέρονται στις ενέργειες του Αγ. Πνεύματος που επισημαίνουν τον κυριαρχικό ρόλο του σε σχέση με τη δουλική κτίση[23]. Για ορισμένους

---

[20] Βλ. Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ^{2}1993, σ. 101 εξ.· Κ. Β. Σκουτέρη, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμ. 2 (Η Ορθόδοξη δογματική διδασκαλία και οι νοθεύσεις της από τις αρχές του τέταρτου αιώνα μέχρι και την Τρίτη Οικουμενική Σύνοδο), Αθήνα 2004, σ. 329 κ.ε.

[21] Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 9, PG 26, 553 A· 22, PG 26, 584 A· 24, PG 588 A· 31, PG 26, 601 A· *3*, 4, PG 26, 632 B· 5, PG 26, 632 BC· *4*, 3, PG 26, 640 CD· 641 C· *Περί της ενσάρκου επιφανείας του Θεού Λόγου και κατά Αρειανών* 13, PG 26, 1005 A· Μ. Βασιλείου, *Εις τον 32 Ψαλμόν* 4, PG 29, 333 ABCD· *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 3*, 4, PG 29, 661 BC· *Περί του Αγίου Πνεύματος* 37, PG 32, 136 C· 49, PG 32, 157 B· *Επιστολή 8, Τοις Καισαρεύσιν απολογία περί της αποχωρήσεως και περί πίστεως* 11, PG 32, 264 BC· *Κατά Ευνομίου 5* (αμφιβ.), PG 29, 713 B· 728 C· 737 B· 753 C· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 41, Εις την Πεντηκοστήν*, 14, PG 36, 448 AB· Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ο Μέγας* 4, PG 45,20 B· *Κατά Ευνομίου* 2, PG 45, 512 B· *Περί ψυχής και αναστάσεως*, PG 46, 129 C – 132 A· *Εκλογαί μαρτυριών προς Ιουδαίους από της Παλαιάς* (dub.), PG 46, 193 A· 196 A.

[22] Βλ. ενδεικτικά Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 26, PG 26, 592 BC· *2*, 4, PG 26, 632 A· *Περί της ενσάρκου επιφανείας του Θεού Λόγου και κατά Αρειανών* 19, PG 26, 1016 C· Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 3*, 4, PG 29, 661 C· *Κατά Ευνομίου 5* (αμφιβ.), PG 29, 741 B – 744A· *Περί του Αγίου Πνεύματος* 54, PG 32, 169 A· *Επιστολή 8, Τοις Καισαρεύσιν απολογία περί της αποχωρήσεως και περί πίστεως* 10, PG 32, 264 A.

[23] Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εις τον 32 Ψαλμόν* 3, PG 29, 329 A· *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 3*, 6, PG 29, 668 C· *Κατά Ευνομίου 5* (αμφιβ.), 3, PG 29, 753 BC· 761 C· *Περί του Αγίου Πνεύματος* 22, PG 32, 108 A· *Επιστολή 251, Τοις Ευαισηνοίς*, 4, PG 32, 937 C· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 31, Περί του Αγίου Πνεύματος*, 29, PG 36, 165 C· *Λόγος 41, Εις την Πεντηκοστήν*, 9,

μάλιστα πατέρες ο κυριαρχικός ρόλος του Αγ. Πνεύματος έναντι της κτίσης υποδηλώνεται και από το στίχο *Ψαλμ.* 109, 5 («KÚrioj ™k dexiîn sou»), ο οποίος μέσα στα πλαίσια της τριαδολογικής σημασίας του εν λόγω ψαλμού επισημαίνει κατ' αυτούς τη σχέση μεταξύ Υιού και Αγ. Πνεύματος[24]. Με άλλα λόγια ο Κύριος που υπονοείται στον ανωτέρω ψαλμικό στίχο ως καθήμενος «εκ δεξιών» του Υιού είναι το Άγ. Πνεύμα, πράγμα που υπογραμμίζει κατ' αυτούς την ομοτιμία του Αγ. Πνεύματος με τον Υιό και κατ' επέκταση με τον Πατέρα.

Τα χωρία όμως εκείνα, που δεν υπογραμμίζουν απλώς τη δημιουργική ενέργεια του Αγ. Πνεύματος, αλλά και δηλώνουν σαφώς και την ενότητα ενέργειας των προσώπων της Αγ. Τριάδος κατά τους πατέρες είναι οι δύο στίχοι που προαναφέρθηκαν από τον 32ο και τον 147ο ψαλμό. Τόσο ο «λόγος» του Κυρίου στους δύο αυτούς στίχους όσο και «το πνεύμα του στόματος αυτού» κατά το στίχο *Ψαλμ.* 32, 6 ή το «πνεύμα αυτού» κατά το στίχο *Ψαλμ.* 147, 7 αναφέρονται κατά τους πατέρες στον Υιό και το άγ. Πνεύμα αντίστοιχα[25]. Με την έννοια αυτή η από κοινού ενέργεια του Κυρίου, του Λόγου και του Πνεύματός του, για την οποία γίνεται λόγος στους παραπάνω δύο στίχους, αποτελεί για τους πατέρες τρανή απόδειξη της ενότητας των ενεργειών που χαρακτηρίζει τα πρόσωπα της Αγ. Τριάδος και κατ' επέκταση της ενότητας της ουσίας τους. Όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Μ. Αθανάσιος, «OÙd n g£r ™stin Ö m¾ di¦ toà LÒgou ™n tù PneÚmati g…netai kaˆ ™nerge‹tai. Toàto kaˆ ™n Yalmo‹j °detai· "Tù LÒgJ Kur…ou oƒ oÙranoˆ ™stereèqhsan, kaˆ tù PneÚmati toà stÒmatoj aÙtoà p©sa ¹ dÚnamij aÙtîn" kaˆ ™n tù ˜katostù tessarakostù ˜bdÒmJ yalmù· "'Apostele‹ tÕn LÒgon aÙtoà, kaˆ t»xei aÙt£· pneÚsei tÕ Pneàma aÙtoà, kaˆ ·u»setai Ûdata"»[26]. Γι' αυτό άλλωστε, όπως είναι γνωστό, ο ίδιος ιερός πατήρ στηριζόμενος στην ενότητα ενεργειών των προσώπων της Αγ. Τριάδος, την οποία θεμελιώνει με πλήθος βιβλικών χωρίων στην *Α΄ Προς Σεραπίωνα* επιστολή του, όχι μόνο αποκαλεί ρητά το Άγ. Πνεύμα

PG 36, 441 C· 13, PG 36, 445 C· Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ευνομίου* 2, PG 45, 556 D· 560 D – 561 A· *Περί του Αγίου Πνεύματος, Κατά Μακεδονιανών των Πνευματομάχων*, 10, PG 45, 1313 B.

[24] Βλ. Μ. Αθανασίου (αμφιβ.), *Μαρτυρίαι εκ της Γραφής της κατά φύσιν κοινωνίας, εκ του ομοίως είναι τον Πατέρα και τον Υιόν και το Άγιον Πνεύμα προς θεωρίαν δυσέφικτον και μίαν έχειν ενέργειαν* 5, PG 28, 33 A· 9, PG 28, 45 B· Διδύμου του Τυφλού, *Περί Αγίας Τριάδος 2*, 11, PG 39, 652 BC.

[25] Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 31, PG 26, 601 A· *3*, 5, PG 26, 632 BC· *4*, 3, PG 26, 641 C· Μ. Βασιλείου, *Εις τον 32 Ψαλμόν* 4, PG 29, 333 ABCD· *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 3*, 4, PG 29, 661 BC· *Κατά Ευνομίου 5* (αμφιβ.), PG 29, 713 B· 728 C· 737 B· 753 C· *Περί του Αγίου Πνεύματος* 37, PG 32, 136 C· 49, PG 32, 157 B· *Επιστολή 8, Τοις Καισαρεύσιν απολογία περί της αποχωρήσεως και περί πίστεως* 11, PG 32, 264 BC· Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ο Μέγας* 4, PG 45, 20 B· *Κατά Ευνομίου* 2, PG 45, 512 B· *Εκλογαί μαρτυριών προς Ιουδαίους από της Παλαιάς* (dub.), PG 46, 193 A.

[26] Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 31, PG 26, 601 A.

«ομοούσιο» με τον Πατέρα και τον Υιό[27], αλλά τονίζει και το αδιαίρετο της ουσίας των προσώπων της Αγ. Τριάδος[28].

Παρά το γεγονός ότι από τους παραπάνω δύο ψαλμικούς στίχους ο Μ. Βασίλειος σε αντιδιαστολή με το Μ. Αθανάσιο και με άλλους πατέρες δεν χρησιμοποιεί καθόλου στο θεολογικό του οπλοστάσιο το στίχο του *Ψαλμ.* 147, 7, ωστόσο χρησιμοποιεί πληθωρικά το σημαντικότατο στίχο *Ψαλμ.* 32, 6, ο οποίος έχει, όπως θα δούμε, καθοριστική σημασία για τη διαμόρφωση της Πνευματολογίας και γενικότερα της Τριαδολογίας του. Χρησιμοποιώντας το στίχο αυτό στοχεύει κατ' αρχήν όχι μόνο να τονίσει έναντι των Πνευματομάχων τη δημιουργική ενέργεια του Αγ. Πνεύματος και την ενότητα ενέργειας των προσώπων της Αγ. Τριάδος, αλλά και να επισημάνει την ιδιαιτερότητά τους ως προς τον τρόπο του ενεργείν κατά την εκδήλωση της κοινής τους ενέργειας. Το στόχο του αυτό τον επιτυγχάνει κατασκευάζοντας με βάση τον ανωτέρω στίχο ένα ευφυέστατο επιχείρημα για την απόδειξη της δημιουργικής ενέργειας του Αγ. Πνεύματος σχετιζόμενο με τη δημιουργία των αγγέλων[29].

Αν και, όπως είναι γνωστό, δεν υπάρχει καμιά σαφής μαρτυρία μέσα στην Αγ. Γραφή για τον τρόπο δημιουργίας των αγγελικών δυνάμεων, ωστόσο ο Μ. Βασίλειος αντλεί τη σχετική επιχειρηματολογία του από τον ανωτέρω ψαλμικό στίχο, τον οποίο, όπως και ο Μ. Αθανάσιος, τον ερμηνεύει τριαδολογικά. Με άλλα λόγια ο «λόγος του Κυρίου» και το «πνεύμα του στόματος αυτού» είναι γι' αυτόν ο Υιός και Λόγος του Θεού και το Άγ. Πνεύμα αντίστοιχα. Έτσι υπό το πρίσμα της τριαδολογικής ερμηνείας ο στίχος αυτός αποτελεί για το Μ. Βασίλειο σαφή απόδειξη ότι η δημιουργική ενέργεια του Αγ. Πνεύματος δεν χωρίζεται από τη δημιουργική ενέργεια του Υιού. Και οι δύο συνήργησαν από κοινού για τη δημιουργία των ουρανών και των αγγελικών τους δυνάμεων. Όπως ο δημιουργός Λόγος δημιούργησε και στερέωσε τους ουρανούς, έτσι και το Άγ. Πνεύμα με τις ενέργειές του στερέωσε τις επουράνιες δυνάμεις στον αγιασμό και την ηθική τους τελείωση ήδη από τη στιγμή της δημιουργίας τους[30]. Το γεγονός ότι από το στίχο αυτό δεν φαίνεται η δημιουργική συμβολή του Υιού στη δημιουργία των αγγέλων δεν ενοχλεί το Μ. Βασίλειο. Θεωρεί αυτονόητο ότι η πάροδος των αγγελικών δυνάμεων στο είναι, όπως άλλωστε και ολόκληρης της δημιουργίας σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, οφείλεται στη δημιουργική ενέργεια του Υιού[31]. Εκείνο το οποίο ενδιαφέρεται να

---

[27] Βλ. όπ. παρ., 27, PG 26, 593 C.

[28] Βλ. όπ. παρ., 28, PG 26, 596 A.

[29] Βλ. Γ. Δ. Μαρτζέλου, όπ. παρ., σ. 107 εξ. Βλ. και A. Heising, «Der Heilige Geist und die Heiligung der Engel in der Pneumatologie des Basilius von Cäsarea», στο *Zeitschrift für katholische Theologie* 87 (1965), σ. 294.

[30] Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εις τον 32 Ψαλμόν* 4, PG 29, 333 BCD˙ *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 3*, 4, PG 29, 661 BC.

[31] Πρβλ. *Ιω.* 1, 3.

τονίσει έναντι των Πνευματομάχων με βάση τον παραπάνω στίχο είναι ότι το δημιουργικό έργο του Αγ. Πνεύματος κατά τη δημιουργία των αγγέλων συνίσταται στη στερέωσή τους στον αγιασμό και την ηθική τους τελείωση και δεν είναι αποκομμένο από το δημιουργικό έργο του Υιού.

Ο στίχος όμως αυτός κατά το Μ. Βασίλειο δεν αποδεικνύει μόνο την ύπαρξη της δημιουργικής ενέργειας του Αγ. Πνεύματος, καθώς και την ενότητα ενέργειας μεταξύ των προσώπων της Αγ. Τριάδος, αλλά υποδηλώνει, όπως είπαμε, και την ιδιαιτερότητά τους στον τρόπο του ενεργείν κατά την εκδήλωση της κοινής τους ενέργειας για τη δημιουργία όχι μόνο των αγγελικών δυνάμεων αλλά γενικότερα ολόκληρης της κτίσης. Ο Πατήρ ενεργεί ως ο «προστάσσων» Κύριος, ο Υιός ως ο «δημιουργών» Λόγος και το Άγ. Πνεύμα ως το «τελειούν» τη δημιουργία με τον αγιασμό, συμβάλλοντας στην ολοκλήρωσή της, ή, όπως λέει αλλιώς, ο Πατήρ ενεργεί ως προκαταρκτική αιτία, ο Υιός ως δημιουργική και το Άγ. Πνεύμα ως τελειωτική[32]. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, «'En d□ tÍ toÚtwn kt…sei (ενν. τη δημιουργία των αγγελικών δυνάμεων) ™nnÒhsÒn moi t¾n prokatarktik¾n a„t…an tîn ginomšnwn, tÕn Patšra· t¾n dhmiourgik»n, tÕn UƒÒn· t¾n teleiwtik»n, tÕ Pneàma· éste boul»mati m□ n toà PatrÕj t¦ leitourgik¦ pneÚmata Øp£rcein, ™nerge…v d□ toà Uƒoà e„j tÕ e□ nai par£gesqai, parous…v d□ toà PneÚmatoj teleioàsqai. Tele…wsij d□ ¢ggšlwn, ¡giasmÒj, kaˆ ¹ ™n toÚtJ diamon». Kaˆ mhdeˆj o„šsqw me À tre‹j e□ nai lšgein ¢rcik¦j Øpost£seij, À ¢telÁ f£skein toà Uƒoà t¾n ™nšrgeian. 'Arc¾ g¦r tîn Ôntwn m…a, di' Uƒoà dhmiourgoàsa, kaˆ teleioàsa ™n PneÚmati. Kaˆ oÜte Pat»r, "Ð t¦ p£nta ™n p©sin ™nergîn", ¢telÁ œcei t¾n ™nšrgeian· oÜte UƒÕj ™llipÁ t¾n dhmiourg…an, m¾ teleioumšnhn par¦ toà PneÚmatoj. OÛtw g¦r ¨n oÜte Pat¾r prosdehqe…h Uƒoà, mÒnJ tù qšlein dhmiourgîn· ¢ll' Ómwj qšlei di¦ Uƒoà. OÜt' ¨n UƒÕj sunerg…aj prosdehqe…h, kaq' ÐmoiÒthta toà PatrÕj ™nergîn· ¢ll¦ kaˆ UƒÕj qšlei di¦ toà PneÚmatoj teleioàn»[33]. Στο σημείο αυτό ο Μ. Βασίλειος προσάγει προς τεκμηρίωση των θέσεών του το στίχο των *Ψαλμ.* 32, 6. «"Tù lÒgJ g¦r Kur…ou oƒ oÙranoˆ ™stereèqhsan, kaˆ tù PneÚmati toà stÒmatoj aÙtoà p©sa ¹ dÚnamij aÙtîn". OÜte oân lÒgoj, ¢šroj tÚpwsij shmantik», di¦ fwnhtikîn Ñrg£nwn ™kferomšnh· oÜte pneàma, stÒmatoj ¢tmÒj, ™k tîn ¢napneustikîn merîn ™xwqoÚmenoj· ¢ll¦ LÒgoj m□ n Ð prÕj QeÕn ín ™n ¢rcÍ, kaˆ QeÕj ên. Pneàma d□ stÒmatoj Qeoà, "tÕ Pneàma tÁj ¢lhqe…aj, Ö par¦ toà PatrÕj ™kporeÚetai". Tr…a to…nun noe‹j, tÕn prost£ssonta KÚrion, tÕn dhmiourgoànta LÒgon, tÕ stereoàn tÕ Pneàma»[34].

[32] Βλ. Γ. Δ. Μαρτζέλου, όπ. παρ., σ. 110 εξ. Βλ. και H. Dörries, *De Spiritu Sancto. Der Beitrag des Basilius zum Abschluß des trinitarischen Dogmas*, Εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1956, σ. 159.

[33] Μ. Βασιλείου, *Περί του Αγίου Πνεύματος* 37, PG 32, 136 ABC.

[34] Βλ. όπ. παρ., PG 32, 136 C. Βλ. και Γρηγορίου Νύσης (dub.), *Εκλογαί μαρτυριών προς Ιουδαίους από της Παλαιάς*, PG 46, 193 A.

Ο ανωτέρω όμως ψαλμικός στίχος δεν αποτελεί κατά το Μ. Βασίλειο μόνο το βάθρο, πάνω στο οποίο οικοδόμησε τη διδασκαλία του για τη δημιουργική ενέργεια του Αγ. Πνεύματος, την ενότητα της ενέργειας και την ιδιαιτερότητα του τρόπου του ενεργείν των προσώπων της Αγ. Τριάδος, αλλά αποτελεί και το στίχο εκείνο, με βάση τον οποίο καθόρισε και τον ιδιαίτερο τρόπο υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος, σε αντιδιαστολή μάλιστα με τον τρόπο υπάρξεως του Υιού, έτσι ώστε να αποκλείεται σαφώς η σύγχυση των τρόπων υπάρξεως των δύο αυτών θείων προσώπων.

Για να κατανοήσουμε εν προκειμένω την τεράστια συμβολή του Μ. Βασιλείου στη διαμόρφωση της ορθόδοξης Τριαδολογίας με βάση τον εν λόγω ψαλμικό στίχο, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ο μόνος τρόπος διακρίσεως του τρόπου υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος από τον τρόπο υπάρξεως του Υιού σύμφωνα με πολλούς πατέρες μέχρι και την εποχή του Μ. Βασιλείου, έτσι ώστε να μη θεωρείται το Πνεύμα ως αδελφός του Υιού ή εγγονός («υἱωνός») του Πατρός, όπως πίστευαν κακόδοξα ορισμένοι κατά τον δ΄ αιώνα[35], ήταν να διατυπώνεται ο τρόπος υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος αρνητικά σε σχέση με τον τρόπο υπάρξεως του Υιού, ότι δηλ. το Άγ. Πνεύμα προέρχεται εκ του Πατρός «οὐ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός»[36]. Δεν υπήρχε δηλ. μια θετική διατύπωση για τον τρόπο υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος. Υπήρχε βεβαίως το χωρίο *Ιω.* 15, 26, όπου λέγεται σαφώς ότι το Πνεύμα «παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται», το χωρίο όμως αυτό τόσο για το Μ. Βασίλειο όσο και για τους προγενέστερους πατέρες δεν δήλωνε τον ιδιαίτερο τρόπο υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος, αλλά μόνο την προέλευσή του από τον Πατέρα και τίποτε περισσότερο. Κι' αυτό γιατί το ρήμα «εκπορεύεται» στο ανωτέρω χωρίο δεν σήμαινε γι' αυτούς τίποτε περισσότερο από την ετυμολογική σημασία του («εκπορεύεται»= «προέρχεται»). Και βέβαια υπό την έννοια αυτή όχι μόνο το Άγ. Πνεύμα, αλλά και ο Υιός «εκπορεύεται», δηλ. προέρχεται εκ του Πατρός[37]. Αυτός είναι προφανώς ο λόγος που ο Μ. Βασίλειος δεν θεωρεί το «εκπορευτό» ούτε ως υποστατικό ιδίωμα ούτε ως δηλωτικό του ιδιαίτερου τρόπου υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος. Ωστόσο, για να καταστήσει σαφή τον ιδιαίτερο τρόπο προελεύσεως του

---

[35] Βλ. Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 15, PG 26, 568 A˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 31, Περί του Αγίου Πνεύματος*, 7, PG 36, 140 C.

[36] Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περί του Αγίου Πνεύματος* 46, PG 32, 152 B˙ Γρηγορίου Νύσσης (spur.), *Περί του τί εστι το κατ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωσιν*, PG 44, 1329 CD. Πρβλ. Μ. Αθανασίου, *Προς Σεραπίωνα 1*, 16, PG 26, 569 B˙ Μ. Βασιλείου, *Ομιλία 24, Κατά Σαβελλιανών και Αρείου και των Ανομοίων*, 7, PG 31, 616 C˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 39, Εις τα άγια Φώτα*, 12, PG 36, 348 B˙ Ιλαρίου Πικταβίου, *De Trinitate* VIII, 19, PL 10, 250 B. Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Α΄*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 128˙ G. D. Martzelos, «Die Anfänge und die Voraussetzungen des *Filioque* in der theologischen Überlieferung des Abendlandes», στο *Orthodoxes Forum* 13 (1999), Heft 1, σ. 43 εξ.

[37] Βλ. χαρακτηριστικά Μ. Αθανασίου, όπ. παρ., *1*, 2, PG 26, 533 B˙ 6, PG 26, 541 C˙ 11, PG 26, 560 B˙ 15, PG 26, 565 D˙ 33, PG 26, 608 AB˙ *3*, 1, PG 26, 625 B˙ Μ. Βασιλείου, *Ομιλία 24, Κατά Σαβελλιανών και Αρείου και των Ανομοίων*, 7, PG 31, 616 C˙ *Περί του Αγίου Πνεύματος* 46, PG 32, 152 AB.

Αγ. Πνεύματος εκ του Πατρός σε σχέση με εκείνον του Υιού προσφεύγει στο στίχο *Ψαλμ.* 32, 6. Ο στίχος αυτός με τη φράση «tù pneÚmati toà stÒmatoj aÙtoà (εvv. του Κυρίου)» που περιέχει δίδει στο Μ. Βασίλειο τη δυνατότητα να σχηματίσει μια βιβλική εικόνα για τον τρόπο προελεύσεως του Πνεύματος εκ του Πατρός, έτσι ώστε ο τρόπος της υπάρξεώς του να διακρίνεται πλέον σαφώς από τον τρόπο υπάρξεως του Υιού[38]. Όπως υπογραμμίζει χαρακτηριστικά, το Άγ. Πνεύμα «εκπορεύεται», δηλ. προέρχεται, εκ του Πατρός «ου γεννητώς ως ο Υιός, αλλ' ως Πνεύμα στόματος αυτού»[39]. Έτσι με τη διευκρίνιση αυτή που οφείλεται στην τριαδολογική εκμετάλλευση του ανωτέρω ψαλμικού στίχου ο Μ. Βασίλειος απέκλεισε πλέον οριστικά τη δυνατότητα συγχύσεως των τρόπων υπάρξεως του Υιού και του Αγ. Πνεύματος που συνιστούσε, όπως είδαμε, απειλή για τη διαμόρφωση της ορθοδόξου Τριαδολογίας. Ωστόσο, για να μη νομισθεί ότι το μυστήριο του τρόπου υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος εξαντλείται σε μια βιβλική εικόνα, όπως αυτή του ανωτέρω ψαλμικού στίχου, τονίζει με ιδιαίτερη έμφαση ότι ο τρόπος υπάρξεως του Αγ. Πνεύματος, όπως άλλωστε και ο τρόπος υπάρξεως του Υιού, παραμένει παντελώς «ἄρρητος»[40].

Η συμβολή εν προκειμένω του Μ. Βασιλείου στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του Τριαδικού δόγματος, και ιδιαίτερα της ορθοδόξου Πνευματολογίας, με βάση τον ανωτέρω ψαλμικό στίχο είναι τεράστια. Θα πρέπει μάλιστα να τονίσουμε ότι η συμβολή του αυτή προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις, αν λάβουμε υπόψη ότι με τις παραπάνω διευκρινίσεις που έκανε αξιοποιώντας τον εν λόγω ψαλμικό στίχο έδωσε τη δυνατότητα στους άλλους δύο Καππαδόκες, καθώς και στο Δίδυμο τον Τυφλό, να καταστήσουν το «εκπορευτό» τεχνικό όρο που να συνιστά το υποστατικό ιδίωμα του Αγ. Πνεύματος και να δηλώνει όχι απλώς την κατ' ουσίαν σχέση του με τον Πατέρα, αλλά και τον ιδιαίτερο τρόπο της υπάρξεώς του[41].

---

[38] Βλ. Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²1993, σ. 72.

[39] Βλ. *Περί του Αγίου Πνεύματος* 46, PG 32, 152 B.

[40] Βλ. όπ. παρ., PG 32, 152 AB˙ *Εις τον 32 Ψαλμόν* 4, PG 29, 333 B˙ *Ομιλία 24, Κατά Σαβελλιανών και Αρείου και των Ανομοίων*, 7, PG 31, 616 C. Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, όπ. παρ., σ. 72 εξ.˙ του ίδιου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Α΄*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 97 εξ.˙ G. D. Martzelos, «Der Verstand und seine Grenzen nach dem hl. Basilius dem Grossen», στο *Τόμος εόρτιος χιλιοστής εξακοσιοστής επετείου Μεγάλου Βασιλείου (379-1979)*, Εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Θεολογική Σχολή), Θεσσαλονίκη 1981, σ. 244 κ.ε.˙ του ίδιου, «Der apophatische Charakter der Existenzweise der Personen der Heiligen Trinität bei Basilius dem Grossen»,στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Νέα Σειρά, Τμήμα Θεολογίας, 9 (1999), σ. 187 εξ.

[41] Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 31, Περί του Αγίου Πνεύματος*, 8, PG 36, 141 AB˙ *Λόγος 39, Εις τα άγια Φώτα*, 12, PG 36, 348 B˙ *Έπη Ηθικά* 10, PG 37, 751 A˙ *Λόγος 21, Εις τον μέγαν Αθανάσιον επίσκοπον Αλεξανδρείας*, 13, PG 35, 1096 B˙ *Λόγος 42, Συντακτήριος εις την των ρν΄ επισκόπων παρουσίαν*, 17, PG 36, 477 C˙ Γρηγορίου Νύσσης (spur.), *Περί του τί εστι το κατ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωσιν*, PG 44, 1329 CD˙ 1332 A˙ 1333 C˙ 1336 A˙ 1340 D˙ 1341 B˙ Διδύμου του Τυφλού, *Περί Αγίας*

β) Η συμβολή του βιβλίου των Ψαλμών στην ανάπτυξη και διαμόρφωση του χριστολογικού δόγματος

Όπως χρησιμοποίησαν οι πατέρες το βιβλίο των *Ψαλμών* για την αντιμετώπιση των τριαδολογικών αιρέσεων, κατά παρόμοιο τρόπο το χρησιμοποίησαν και για την αντίκρουση των χριστολογικών αιρέσεων και την ανάπτυξη και διαμόρφωση του χριστολογικού δόγματος. Άλλωστε στο σημείο αυτό οι πατέρες δεν πρωτοτυπούν, αλλά ακολουθούν πιστά το παράδειγμα του Χριστού και των αποστόλων. Όπως είπαμε και προηγουμένως, η χριστολογική κατανόηση και ερμηνεία των *Ψαλμών* απαντά ήδη σαφώς και πληθωρικά στην Κ. Διαθήκη. Γι' αυτό ακριβώς και οι πατέρες κατά την αντιμετώπιση των χριστολογικών αιρέσεων αξιοποιούν ανεπιφύλακτα τα ψαλμικά χωρία που προσφέρονται για ορθόδοξη χριστολογική ερμηνεία. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο από τους σημαντικότερους πατέρες του Ε΄ αιώνα, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας και ο Θεοδώρητος Κύρου, καίτοι ανήκαν όχι μόνο σε διαφορετικές ερμηνευτικές σχολές, αλλά και σε αντίθετες χριστολογικές παραδόσεις, αξιοποίησαν στο έπακρο το βιβλίο των *Ψαλμών* κατά την αντιμετώπιση των χριστολογικών αιρέσεων της εποχής τους και την ανάπτυξη και διαμόρφωση της χριστολογικής διδασκαλίας τους.

Συγκεκριμένα, στην προσπάθειά του ο Κύριλλος Αλεξανδρείας να αντικρούσει την αιρετική Χριστολογία του Νεστορίου χρησιμοποιεί ευρύτατα το βιβλίο των *Ψαλμών*, επιχειρώντας να θεμελιώσει μεταξύ των άλλων και σε πλήθος ψαλμικών χωρίων τη χριστολογική διδασκαλία του για την ενότητα του προσώπου του Χριστού, την ταυτότητά του με το Θεό Λόγο, την ένωση της θεότητας και της ανθρωπότητας στο πρόσωπο του Θεού Λόγου και την αντίδοση των ανθρωπίνων ιδιωμάτων στο πρόσωπο του σαρκωμένου Λόγου.

Πιο αναλυτικά, ενώ ο Μ. Αθανάσιος και οι Καππαδόκες πατέρες ερμήνευσαν, όπως είδαμε, το στίχο *Ψαλμ.* 2, 7 («UƒÒj mou e sÚ, ™gë s»meron gegšnnhk£ se») τριαδολογικά και τον χρησιμοποίησαν, για να τονίσουν έναντι των Αρειανών την προαιώνια και κατά φύση γέννηση του Λόγου από τον Πατέρα, ο Κύριλλος Αλεξανδρείας τον ερμηνεύει όχι μόνο τριαδολογικά αλλά και χριστολογικά, ως αναφερόμενο στην οικονομική γέννηση του Λόγου κατά την ενανθρώπισή του, για να τονίσει έναντι του Νεστορίου την ενότητα και ταυτότητα του προσώπου του προαιώνιου Λόγου του Πατρός με τον γεννηθέντα από την Παρθένο

Τριάδος 1, 9, PG 39, 280 A· 35, PG 39, 437 C· *2*, 2, PG 39, 460 B· 464 C· 6, 16, PG 39, 544 B· 8, 2, PG 39, 621 A· 27, PG 39, 761 A· *3*, 38, PG 39, 976 B.

Μαρία[42]. Το αυτό επίσης επιδιώκει να τονίσει χρησιμοποιώντας και το στίχο *Ψαλμ*. 2, 8 («a‡thsai par’ ™moà, kaˆ dèsw soi œqnh t¾n klhronom…an sou») σε συνάρτηση με την τριαδολογική και χριστολογική ερμηνεία του ανωτέρω ψαλμικού στίχου, του οποίου άλλωστε αποτελεί συνέχεια. Με άλλα λόγια, ο προαιώνιος Υιός και Λόγος του Πατρός θεωρείται ο ίδιος και κληρονόμος των εθνών μετά την ενανθρώπισή του, γιατί είναι ένα και το αυτό πρόσωπο και όχι άλλος και άλλος, όπως δεχόταν ο Νεστόριος[43].

Αναφερόμενος επίσης ο άγ. Κύριλλος στη χριστολογική ερμηνεία που κάνει ο Χριστός στο στίχο *Ψαλμ*. 109, 1 κατά το διάλογό του με τους Φαρισαίους δεν παραλείπει να τονίσει ότι ο ίδιος ο Χριστός, καίτοι υιός του Δαβίδ, είναι ταυτόχρονα, σύμφωνα με το στίχο αυτό και Κύριος, σύνθρονος του Πατρός, θεμελιώνοντας με τον τρόπο αυτό βιβλικά την ενότητα και ταυτότητα του προσώπου του υιού του Δαβίδ και του Υιού και Λόγου του Θεού. «Ὁρᾶς φανερῶς», επισημαίνει, «πῶς Κύριον τοῦ Δαβίδ ἑαυτὸν ἀπέδειξεν; Πῶς οὖν ὁ ἐκ σπέρματος Δαβίδ, Κύριος αὐτοῦ εἶναι ἠδύνατο, καὶ τοῦ Πατρὸς σύνθρονος, εἰ μὴ ὅτι Θεὸς ἦν τὰ ἀνθρώπινα περιβαλλόμενος; Υἱὸν γὰρ Δαβὶδ καὶ Κύριον, τὸν ἐκ Παρθένου τεχθέντα, τοὐτέστιν ἑαυτόν, ἀπέδειξεν»[44].

Ιδιαίτερη εντύπωση προξενεί η χριστολογική ερμηνεία που κάνει ο άγ. Κύριλλος στους στίχους *Ψαλμ*. 86, 5 («M»thr Sièn, ™re‹ ¥nqrwpoj, kaˆ ¥nqrwpoj ™gen»qh ™n aÙtÍ, kaˆ aÙtÕj ™qemel…wsen aÙt¾n Ð Ûyistoj») και *Ψαλμ*. 44, 7-8 («Ð qrÒnoj sou, Ð qeÒj, e„j tÕn a„îna toà a„înoj, ·£bdoj eÙqÚthtoj ¹ ·£bdoj tÁj basile…aj sou. ºg£phsaj dikaiosÚnhn kaˆ ™m…shsaj ¢nom…an· di¦ toàto œcrisšn se Ð qeÕj Ð qeÒj sou œlaion ¢galli£sewj par¦ toÝj metÒcouj sou»), προκειμένου να τονίσει όχι μόνο την ενότητα του προσώπου εν Χριστώ, αλλά και την αντίδοση των ανθρώπινων ιδιωμάτων στο πρόσωπο του Θεού Λόγου, χωρίς αυτό να συνεπάγεται σύγχυση των ουσιών της θεότητας και της

---

[42] Βλ. *Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, PG 72, 444 CD· *Εξήγησις υπομνηματική εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* 5, PG 73, 753 AB· *Εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, PG 74, 768 Δ –769 Α· *Προς τον ευσεβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον προσφωνητικός, Περί της ορθής πίστεως της εις τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν*, 26, PG 76, 1169 CD· *Λόγος δεύτερος προσφωνητικός ταις ευσεβεστάταις βασιλίσσαις, Περί της ορθής πίστεως*, 28, PG 76, 1372 CD. Πρβλ. και τη θαυμάσια τριαδολογική και χριστολογική εκμετάλλευση του ανωτέρω ψαλμικού στίχου εκ μέρους του Πρόκλου Κων/πόλεως, προκειμένου να τονίσει την ενότητα του προσώπου εν Χριστώ και την ταυτότητά του με το Θεό Λόγο: «Ἢ πατέρα ζητεῖς, ὦ Ἰουδαῖε, τοῦ σήμερον γεννηθέντος υἱοῦ; ἄκουε τοῦ βοῶντος· "Κύριος εἶπεν πρός με· Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε". Οὐκ ἐγώ σου πρὸ αἰώνων γεννήτωρ, καὶ ἄλλος δέ σου σήμερον τεχθέντος πατήρ. Εἴτε ἀπάτωρ λεγέσθω ὁ σήμερον τεχθείς, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστιν, εἴτε ἐμὸς ὀνομαζέσθω υἱός. Εἷς γὰρ υἱὸς ἀπό δύο πατέρων γεννᾶσθαι οὐ πέφυκεν» (*Λόγος 4, Εις το γενέθλιον του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού*, 3, PG 65, 713 Β).

[43] Βλ. *Προσφωνητικός ταις ευσεβεστάταις βασιλίσσαις* 9, PG 76, 1309 Α.

[44] Βλ. *Λόγος κατά των μη βουλομένων ομολογείν Θεοτόκον την Αγίαν Παρθένον* 29, 76, 289 C.

ανθρωπότητας στο πρόσωπό του. Επιχειρώντας να τεκμηριώσει βιβλικά τη χριστολογική διδασκαλία του γράφει χαρακτηριστικά: «Καὶ γοῦν τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἔξεστι διὰ πλειόνων θεωρεῖν ὑπὸ τῶν ἁγίων κηρυττομένην ἀνδρῶν· τοῦ μὲν Ἱερεμίου διαρρήδην βοῶντος· "Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν… κλπ.", τοῦ δὲ ὑμνογράφου μελῳδοῦντος Δαβίδ· "Μήτηρ Σιὼν ἐρεῖ ἄνθρωπος· καὶ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ, καὶ αὐτὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν ὁ Ὕψιστος" (*Ψαλμ*. 86, 5). Τοῦτο γὰρ τί ἂν εἴη ἕτερον, ἀλλ' ἢ ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει Θεός, καὶ ἄνθρωπος; Ἄνθρωπον γάρ, καὶ Ὕψιστον, καὶ θεμελιωτὴν τὸν αὐτὸν ὡμολόγησεν· οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ ἀδιαίρετον τῆς ἑνώσεως φυλάττων τὸν λόγον, τὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἴδια ὡς αὐτῷ πάλιν τῷ Θεῷ Λόγῳ ἀναφέρων εὑρίσκεται, οὐ τῶν οὐσιῶν σύγχυσιν ἐργαζόμενος, ἀλλὰ τῆς ἑνώσεως τῶν οὐσιῶν ἐπιγινώσκων τὸν λόγον· λέγει τοιγαροῦν ἐν τῷ μδ´ ψαλμῷ· "Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ράβδος εὐθύτητος ἡ ράβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου" (*Ψαλμ*. 44, 7-8)»[45]. Το γεγονός ότι στο ψαλμικό αυτό χωρίο ο Δαβίδ θεωρεί ότι το πρόσωπο που υφίσταται τη χρίση δεν είναι άλλο από το πρόσωπο εκείνο που χαρακτηρίζεται ως Θεός και βασιλεύς, δηλ. από το σαρκωμένο Θεό Λόγο - σύμφωνα με τη χριστολογική ερμηνεία του χωρίου αυτού -, αποτελεί για τον Κύριλλο τρανή απόδειξη όχι μόνο της ενότητας του προσώπου εν Χριστώ, αλλά και της ταυτότητας του προσώπου αυτού με το Θεό Λόγο. Το χωρίο όμως αυτό υποδηλώνει κατ' αυτόν σαφώς και την αντίδοση των ιδιωμάτων της ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Λόγου, αφού ο Λόγος είναι αυτός που θεωρείται όχι μόνο ο «χρίων», αλλά και ο «χριόμενος», δεχόμενος ο ίδιος μέσω της θεότητάς του το χρίσμα του Αγ. Πνεύματος στη μορφή του δούλου, δηλ. την ανθρώπινη φύση, που ενδύθηκε[46]. Δεν είναι λοιπόν άλλος ο Χριστός και άλλος ο Θεός Λόγος, όπως δίδασκε ο Νεστόριος. Άλλωστε «χριστοί» αποκαλούνται στην Π. Διαθήκη οι προφήτες και οι βασιλείς, όπως λ.χ. ο Σαούλ και ο Κύρος. Κανένας όμως απ' αυτούς δεν αποκαλείται Θεός, όπως συμβαίνει για το Χριστό στο ανωτέρω ψαλμικό χωρίο, ούτε θεωρείται χρισθείς από το Άγιο Πνεύμα. Κατά συνέπεια, όπως υπογραμμίζει ο άγ. Κύριλλος, δεν είναι επιτρεπτό η Παρθένος Μαρία να αποκαλείται απλώς Χριστοτόκος, όπως ήθελε ο Νεστόριος, και όχι

[45] Βλ. όπ. παρ., 7, PG 76, 261 C – 264 A.
[46] Βλ. όπ. παρ., PG 76, 264 AB.

Θεοτόκος, εφόσον ο Χριστός ο ίδιος ως πρόσωπο είναι ο Θεός Λόγος, ο «χρίων» δια του Αγ. Πνεύματος και «χριόμενος» κατά την ανθρώπινη φύση του[47].

Εξάλλου ο Θεοδώρητος Κύρου στην προσπάθειά του να αντικρούσει προφανώς τόσο τον Αρειανισμό όσο και τον Απολιναρισμό, και ιδιαίτερα τον απολιναριστικό θεοπασχητισμό, βρίσκει στο βιβλίο των *Ψαλμών* τη βιβλική κατοχύρωση της χριστολογικής διδασκαλίας του για την πραγματικότητα των δύο φύσεων του Χριστού, που είναι ενωμένες «αχωρίστως» στο ένα και μοναδικό πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος «μονογενούς» Υιού και Λόγου του Θεού. Συγκεκριμένα, ερμηνεύοντας χριστολογικά τους στίχους *Ψαλμ.* 44, 7 («`O qrÒnoj sou, Ð QeÕj, e„j tÕn a„îna toà a„înoj, ·£bdoj eÙqÚthtoj ¹ ·£bdoj tÁj basile…aj sou»), *Ψαλμ.* 82, 19 («Gnètwsan Óti Ônom£ soi KÚrioj, sÝ mÒnoj Ûyistoj ™pˆ p©san t¾n gÁn»), *Ψαλμ.* 92, 2 («›toimoj Ð qrÒnoj sou ¢pÕ tÒte, ¢pÕ toà a„înoj sÝ e□»), *Ψαλμ.* 101, 27-28 («AÙtoˆ [ενν. οι ουρανοί] ¢poloàntai, sÝ d□ diamšneij… sÝ d□ Ð aÙtÕj e□, kaˆ t¦ œth sou oÙk ™kle…yousin»), *Ψαλμ.* 109, 1 («E□ penÐ KÚrioj tù Kur…J mou») και *Ψαλμ.* 109, 3 («'Ek gastrÕj prÕ ˜wsfÒrou ™gšnnhs£ se») τους θεωρεί όλους ως δηλωτικούς και αποδεικτικούς της θείας φύσης του Χριστού[48], ενώ ερμηνεύοντας το *2ο Ψαλμό* θεωρεί ότι οι στίχοι *Ψαλμ.* 2, 6-9 («'Egë d□ katest£qhn basileÝj Øp' aÙtoà ™pˆ Siën Ôroj tÕ ¤gion aÙtoà diaggšllwn tÕ prÒstagma Kur…ou. KÚrioj e□pen prÒj me UƒÒj mou e□ sÚ ™gë s»meron gegšnnhk£ se· a‡thsai par' ™moà, kaˆ dèsw soi œqnh t¾n klhronom…an sou kaˆ t¾n kat£sces…n sou t¦ pšrata tÁj gÁj· poimane‹j aÙtoÝj ™n ·£bdJ sidhr´, æj skeàoj keramšwj suntr…yeij aÙtoÚj») μαρτυρούν σαφώς την πραγματικότητα της ανθρώπινης φύσης του, τονίζοντας ότι, καίτοι ο Χριστός έχει ως Θεός έμφυτη τη βασιλεία, την προσηγορία του Υιού και τη δεσποτεία των όλων, τα δέχεται όλα αυτά από το Θεό-Πατέρα του και ως άνθρωπος[49]. Στην ερμηνεία του στον *44ο Ψαλμό*, υπογραμμίζει επίσης ότι οι στίχοι *Ψαλμ.* 44, 3 («di¦ toàto hÙlÒghsš se Ð QeÕj e„j tÕn a„îna») και *Ψαλμ.* 44, 7-8 («`O qrÒnoj sou, Ð QeÕj, e„j tÕn a„îna toà a„înoj, ·£bdoj eÙqÚthtoj ¹ ·£bdoj tÁj basile…aj sou… di¦ toàto œcrisš se Ð QeÕj, Ð QeÒj sou, œlaion ¢galli£sewj, par¦ toÝj metÒcouj sou»), με

[47] Βλ. *Κατά των Νεστορίου δυσφημιών πεντάβιβλος αντίρρησις* 4, PG 76, 81 BC· *Επίλυσις των δώδεκα Κεφαλαίων*, PG 76, 305 CD· *Προς τους μοναχούς της Αιγύπτου*, PG 77, 20 ABC· 25 A – 28 A. Βλ. και Χρ. Α. Σταμούλη, *Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα. Σπουδή στη διδασκαλία του Αγ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας*, Εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη ²2003, σ. 184 κ.ε.

[48] Βλ. *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς* 2, 6-7, PG 80, 877 D – 880 AB· 44, 7, PG 80, 1192 AB· 60, 8, PG 80, 1328 B· 92, 2, PG 80, 1625 B· 109, 1, PG 80, 1768 B· 1768 D – 1769 A· *Ερμηνεία εις τον προφήτην Μιχαίαν* 2, PG 81, 1768 B· *Ερμηνεία της προς Εβραίους επιστολής* 1, 7-9, PG 82, 685 C - 688 A· 4, 5-6, PG 82, 700 A· 16, PG 82, 709 A· *Εκκλησιατική Ιστορία* 1, 3, PG 82, 900 B· *Επιστολή 146, Ιωάννη οικονόμω*, PG 83, 1393 CD· *Αιρετικής κακομυθίας επιτομή* 5, 2, PG 83, 449 C· *Περί Προνοίας* 10, PG 83, 748 B· *Ελληνικών θεραπευτική παθημάτων* 2, PG 83, 848 B.

[49] Βλ. *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς* 2, 6-9, PG 80, 877 D – 881 D·15, 5, PG 80, 960 B· 81, 8, PG 80, 1529 C· *Υπόμνημα εις τας οράσεις του προφήτου Δανιήλ* 7, 13-14, PG 81, 1425 C· *Ερμηνεία της προς Εβραίους επιστολής* 4, 16, PG 82, 709 A· *Επιστολή 146, Ιωάννη οικονόμω*, PG 83, 1393 D –1396 A.

τους οποίους ουσιαστικά προαναγγέλλεται η ενανθρώπηση του Θεού Λόγου, μαρτυρείται η πραγματικότητα της ανθρώπινης φύσης του Χριστού[50]. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, «Di¦ toÚtwn t¦ kat¦ t¾n ™nanqrèphsin gegenhmšna proagoreÚsaj Ð profhtikÕj lÒgoj, aÙtoà toà ™nanqrwp»santoj Qeoà LÒgou met¦ taàta did£skei t¾n fÚsin»[51].

Είναι αξιοσημείωτο ότι με την *Ερμηνεία* του *στους Ψαλμούς* ο Θεοδώρητος δεν περιορίζεται απλώς να τονίσει την πραγματικότητα και τη διάκριση των δύο φύσεων του Χριστού, αλλά προβαίνει και στη βιβλική κατοχύρωση της αχώριστης ένωσής τους στο πρόσωπο του Θεού Λόγου.

Ερμηνεύοντας το στίχο *Ψαλμ.* 86, 5 («M»thr Siën, ™re‹ ¥nqrwpoj, kaˆ ¥nqrwpoj ™gen»qh ™n aÙtÍ, kaˆ aÙtÕj ™qemel…wsen aÙt¾n Ð “Uyistoj») τονίζει ότι αυτός που δέχεται τη Σιών ως μητέρα θα ομολογήσει και τη γέννηση του γεννημένου σ' αυτήν Χριστού κατά την ανθρώπινη φύση του˙ για να μη νομισθεί όμως ότι ο Χριστός είναι ψιλός άνθρωπος, γι' αυτό, όπως σημειώνει, ο ψαλμωδός πρόσθεσε αμέσως τη φράση «kaˆ aÙtÕj ™qemel…wsen aÙt¾n Ð “Uyistoj», προκειμένου να υπογραμμίσει ρητά ότι ο γεννημένος σ' αυτήν άνθρωπος δεν είναι άλλος παρά ο ίδιος ο δημιουργός και Θεός της[52]. Δεν πρόκειται δηλ. για «άλλον και άλλον», όπως δεχόταν ο Νεστόριος, αλλά για «ένα και τον αυτόν» που είναι εν ταυτώ Θεός και άνθρωπος.

Κατά τον ίδιο τρόπο ερμηνεύει ο Θεοδώρητος και το στίχο *Ψαλμ.* 109, 1 («E pen Ð KÚrioj tù Kur…J mou, K£qou ™k dexiîn mou, ›wj ¨n qî toÝj ™cqroÚj sou ØpopÒdion tîn podîn sou»), στηριζόμενος εξολοκλήρου στη χριστολογική ερμηνεία που κάνει ο Χριστός διαλεγόμενος με τους Φαρισαίους. Ως γνωστόν, η απάντηση που του έδωσαν οι Φαρισαίοι στο ερώτημά του «T… Øm‹n doke‹ perˆ Cristoà; t…noj uƒÒj ™stin;»[53], ότι δηλ. ο Χριστός είναι υιός του Δαβίδ, αποτέλεσε την αφορμή, για να τους θέσει ο Χριστός το εξής ερώτημα: «Pîj oân Dabˆd ™n pneÚmati KÚrion aÙtÕn kale‹, lšgwn· E pen Ð KÚrioj tù Kur…J mou, K£qou ™k dexiîn mou…; E„ oân Dabˆd kale‹ aÙtÕn KÚrion, pîj uƒÕj aÙtoà ™sti;»[54]. Με το ερώτημα αυτό ο Χριστός κατά το Θεοδώρητο δεν αμφισβητεί την καταγωγή του από το Δαβίδ, αλλά προσθέτει σ' αυτό που ομολογούσαν οι Φαρισαίοι αυτό που αγνοούσαν. Ομολογούσαν δηλ. ότι ο Χριστός είναι υιός του Δαβίδ, αγνοούσαν όμως τελείως ότι ο ίδιος ήταν και Κύριος του Δαβίδ. «TÕ

---

[50] Βλ. *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς* 2, 6, PG 80, 877 D – 880 A˙ 44, 3, PG 80, 1189 A˙ 7-8, PG 80, 1192 ABC˙ 109, 1, PG 80, 1768 BC˙ *Επιστολή 146, Ιωάννη οικονόμω*, PG 83, 1393 CD.
[51] *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς* 44, 6, PG 80, 1192 A.
[52] Βλ. όπ. παρ., 86, 5, PG 80, 1565 CD: «`O g¦r t¾n Siën Ñnom£zwn mhtšra, Ðmolog»sei kaˆ toà ™n aÙtÍ tecqšntoj ¢nqrèpou t¾n gšnnhsin· kaˆ †na m» tij ¥nqrwpon toàton Øpol£boi yilÕn, eÙqÝj ™p»gagen· “Kaˆ aÙtÕj ™qemel…wsen aÙt¾n Ð “Uyistoj”. Oátoj g¦r Ð ™n aÙtÍ tecqeˆj ¥nqrwpoj, kaˆ poiht»j ™sti, kaˆ dhmiourgÕj, Ûyistoj ín, kaˆ QeÒj».
[53] *Ματθ.* 22, 42.
[54] *Ματθ.* 22, 43-45.

le‹pon to…nun prost…qhsin», υπογραμμίζει χαρακτηριστικά, «oÙ tÕ ÐmologoÚmenon ¢naire‹, did£skwn æj Ð aÙtÕj kaˆ uƒÕj aÙtoà kat¦ s£rka, kaˆ KÚrioj aÙtoà æj QeÕj kaˆ dhmiourgÒj»[55]. Ένα και το αυτό λοιπόν είναι το πρόσωπο των δύο φύσεων του Χριστού, που δεν είναι άλλο από το πρόσωπο του ενανθρωπήσαντος Θεού Λόγου, στο οποίο είναι «αχωρίστως» ενωμένες οι δύο φύσεις του[56].

Η αχώριστη αυτή ένωση των δύο φύσεων μαρτυρείται κατά το Θεοδώρητο σαφέστερα με το στίχο *Ψαλμ.* 109, 5 («KÚrioj ™k dexiîn sou»), που επαναλαμβάνει, όπως δέχεται, με άλλα λόγια το στίχο *Ψαλμ.* 15, 8 («Prowrèmhn g¦r tÕn KÚrion ™nèpiÒn mou di¦ pantÕj»). Οι ανθρωπομορφικές εκφράσεις των στίχων αυτών δηλώνουν κατά το Θεοδώρητο την αχώριστη ένωση της θείας με την ανθρώπινη φύση εν Χριστώ. Όπως εξηγεί χαρακτηριστικά, «TÕ m ng¦r, "K£qou ™k dexiîn mou" tÍ ¢nqrwpe…v fÚsei prÒsforon· tÕ d, "'Ek gastrÕj prÕ ˜wsfÒrou ™gšnnhs£ se" dhlwtikÕn tÁj qeÒthtoj· tÕ d, "SÝ e ƒereÝj e„j a„îna" p£lin æj prÕj ¥nqrwpon e‡rhtai. `WsaÚtwj d kaˆ tÕ, "KÚrioj ™k dexiîn sou" ¢ntˆ toà, ¢cèriston œceij t¾n ˜nwqe‹san qeÒthta»[57].

Πέρα όμως από τη συμβολή του βιβλίου των *Ψαλμών* στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της χριστολογικής διδασκαλίας των πατέρων της Εκκλησίας πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η συμβολή του βιβλίου αυτού είναι εμφανής και κατά τη διαμόρφωση ιδιαίτερα του συμβόλου της Κων/πόλεως. Η φράση του συμβόλου «καθεζόμενον εκ δεξιών του Πατρός» φέρει εμφανώς τη σφραγίδα της εξάρτησης από το στίχο *Ψαλμ.* 109, 1 («E penÐ KÚrioj tù Kur…J mou, K£qou ™k dexiîn mou») που κατανοείται εν προκειμένω τριαδολογικά και χριστολογικά σε συνάρτηση μάλιστα με το βιβλικό χωρίο *Ματθ.* 26, 64 («¢p' ¥rti Ôyesqe tÕn uƒÕn toà ¢nqrèpou kaq»menon ™k dexiîn tÁj dun£mewj»)[58] που κι' αυτό επίσης συνδέεται ερμηνευτικά με τον ανωτέρω ψαλμικό στίχο.

γ) Η συμβολή του βιβλίου των Ψαλμών στην ανάπτυξη της ορθόδοξης θεολογικής γνωσιολογίας

Παρά το γεγονός ότι για τους πατέρες της Εκκλησίας ο νους είναι το μοναδικό όργανο που έχουμε οι άνθρωποι για τη γνώση όχι μόνο του αισθητού κόσμου, αλλά και του ίδιου του Θεού[59], ωστόσο γι' αυτούς ο

[55] Βλ. όπ. παρ., 113, 1, PG 80, 1768 A. Πρβλ. και όπ. παρ., PG 80, 1768 B: «E„ Dabˆd Ð basileÝj, kaˆ eÙseb¾j basileÝj Ð kaˆ profhtikÁj c£ritoj ºxiwmšnoj, KÚrion ˜autoà kale‹ tÕn DespÒthn CristÒn, oÙk ¥ra mÒnon ¥nqrwpoj kat¦ t¾n 'Iouda…wn ¥noian, ¢ll¦ kaˆ QeÕj, æj toà Dabˆd dhmiourgÒj te kaˆ KÚrioj».

[56] Πρβλ. Θεοδωρήτου Κύρου, *Κατά Νεστορίου, Προς Σποράκιον*, PG 83, 1161 B.

[57] *Ερμηνεία εις τους Ψαλμούς* 109, 5, PG 80, 1773 B.

[58] Πρβλ. και *Μάρκ.* 14, 62.

[59] Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Λόγος κατά Ελλήνων* 30, PG 25, 61 A: «Di' aÙtoà g¦r mÒnou (ενν. του νου) dÚnatai QeÕj qewre‹sqai kaˆ noe‹sqai»· Μ. Βασιλείου, *Εις τον 32 ψαλμόν* 3, PG 29, 329 BC: «OÙ g¦r sark…noij Ñfqalmo‹j katamaqÒntej tÕn QeÕn, pepisteÚkamen e„j aÙtÕn, ¢ll¦ tÍ toà noà dun£mei di¦

νους δεν μπορεί να φτάσει στη γνώση του Θεού, όταν μένει αυτονομημένος και ανεξάρτητος από τη σχέση του με το Θεό. Γι' αυτό ακριβώς οι πατέρες τονίζουν πως αναγκαίες προϋποθέσεις για τη λειτουργία της γνωστικής ικανότητας του νου, προκειμένου να οδηγηθεί στη γνώση του Θεού, είναι η ηθική και πνευματική καθαρότητά του και ο φωτισμός του από το Θεό[60]. Όπως δεν είναι δυνατό, λέει χαρακτηριστικά ο Μ. Βασίλειος, να έχουμε ακριβή αντίληψη των αισθητών πραγμάτων με θολωμένα τα μάτια μας, έτσι ακριβώς δεν μπορούμε να πετύχουμε τη γνώση του Θεού, έχοντας θολωμένο το νου μας από τους ασίγητους θορύβους της σάρκας[61].

Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για το φωτισμό του νου. Ο νους δεν μπορεί να ενεργήσει αυτόνομα και ανεξάρτητα από το θείο φωτισμό, για να φτάσει στη γνώση του Θεού. Όπως το μάτι κατά τους πατέρες δεν είναι σε θέση να βλέπει, όταν απουσιάζει το φως, έτσι και ο νους˙ όταν δεν φωτίζεται από το Θεό, περιέρχεται σε κατάσταση πνευματικής αορασίας και τυφλώσεως και παρά την κατά φύση γνωστική ικανότητά του είναι ανίκανος να γνωρίσει το Θεό[62]. Το φως της θείας αποκαλύψεως μόνο ο φωτισμένος από το Θεό νους μπορεί να το συλλάβει. Το βιβλικό υπόβαθρο, στο οποίο στηρίζονται εν προκειμένω οι πατέρες, για να διατυπώσουν τη διδασκαλία τους περί αναγκαιότητας του θείου φωτισμού για τη γνώση του Θεού, είναι ο ψαλμικός στίχος «™n tù fwt… sou ÑyÒmeqa fîj» (*Ψαλμ.* 35, 10), στον οποίο παραπέμπουν συχνότατα[63],

---

tîn Ðrwmšnwn tÕn ¢Òraton kaqorîmen»˙ *Εις το "Πρόσεχε σεαυτώ"* 6, PG 31, 212 B˙ *Επιστολή 233, Αμφιλοχίω ερωτήσαντι*, 2, PG 32, 865 C. Βλ. και Ν. Ματσούκα, «Επιστημονικά, φιλοσοφικά και θεολογικά στοιχεία της Εξαημέρου του Μ. Βασιλείου», στο *Τόμος εόρτιος χιλιοστής εξακοσιοστής επετείου Μεγάλου Βασιλείου (379-1979)*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 117 κ.ε.˙ Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Β΄*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 234.

60 Βλ. λ.χ. Μ. Αθανασίου, *Κατά Ελλήνων* 2, PG 25, 5 C – 8 B˙ 34, PG 25, 68 C – 69 A˙ Μ. Βασιλείου, *Εις τον 29 ψαλμόν* 5, PG 29, 317 B˙ *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 2*, 16, PG 29, 604 B˙ *Ερμηνεία εις τον προφήτην Ησαΐαν* 5, 162, PG 30, 385 AB˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 27, Κατά Ευνομιανών προδιάλεξις*, 3, PG 36, 13 C – 16 A˙ Ευσεβίου Καισαρείας, *Περί της εκκλησιαστικής θεολογίας* 3, 21, PG 24, 1045 AB˙ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί της ουρανίας ιεραρχίας* 3, PG 3, 209 CD. Βλ. επίσης Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη [2]1993, σ. 123 κ.ε. ˙ G. D. Martzelos, «Vernunft und Offenbarung in der Theologie Luthers und in der orthodoxen Überlieferung», στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Θεσσαλονίκης* 28 (1984), σ. 266 εξ.

61 Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εις τον 33 ψαλμόν* 3, PG 29, 357 BC.

62 Βλ. λ.χ. Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 2*, 16, PG 29, 604 AB˙ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ερμηνεία εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* 11, 9, PG 74, 537 A˙ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων* 4, 5, PG 3, 700 D˙ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερώς ησυχαζόντων 1*, 3, 3, στο Π. Χρήστου, *Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 364.

63 Βλ. λ.χ. Μ. Βασιλείου όπ. παρ., PG 29, 604 B˙ *Περί του Αγίου Πνεύματος* 47, PG 32, 153 B˙ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ιερώς ησυχαζόντων 2*, 3, 27, όπ. παρ., σ. 561 εξ.˙ 36, όπ. παρ., σ. 570˙ *3*, 2, 5, όπ. παρ., σ. 684. Πρβλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ύμνος 11,* Sources Chrétiennes (= SC) 156, 236 (48-53)˙ *Ύμνος 34,* SC 174, 434 (78-85)˙ *Ηθικός λόγος 3,* SC 122, 398, (115-122)˙ *13*, SC 129, 416 (238-240). Βλ. επίσης Γ. Δ. Μαρτζέλου, «Η θέα του Θεού κατά τον άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο»,

προβάλλοντας με τον τρόπο αυτό την τεράστια σημασία του για τη διαμόρφωση της θεολογικής γνωσιολογίας τους.

Μάλιστα ο ψαλμικός αυτός στίχος αποτελεί ιδιαίτερα για τους Καππαδόκες πατέρες τη βιβλική βάση όχι μόνο της διδασκαλίας τους για τη γνώση του Θεού γενικά, αλλά και ειδικότερα της διδασκαλίας τους για την προοδευτική γνώση των θείων προσώπων. Τα πρόσωπα της Αγ. Τριάδος αποκαλύπτονται και γνωρίζονται κατά τους Καππαδόκες προοδευτικά: το Άγ. Πνεύμα κατά την προοδευτική αυτή πορεία αποκάλυψης και γνώσης των θείων προσώπων ενεργεί σαν τον ήλιο που με τη φωτιστική του ενέργεια αποκαλύπτει μέσα στο φως του, σ' όποιον βεβαίως έχει καθαρά τα πνευματικά του μάτια, την εικόνα του Θεού του αοράτου, δηλ. τον Υιό. Βλέποντας δε κάποιος τη εικόνα του αοράτου Θεού, μπορεί να αναχθεί γνωστικά στο άρρητο κάλλος του αρχετύπου, δηλ. τον Πατέρα. Με άλλα λόγια το Άγ. Πνεύμα επέχοντας τη θέση του φωτός κατά την αποκαλυπτική και γνωστική αυτή διαδικασία επιτελεί το έργο του φωτισμού, έτσι ώστε να καθίσταται ορατή η εικόνα του αοράτου Θεού, δηλ. ο Υιός. Είναι αδύνατο να γνωρίσει κανείς τον Υιό χωρίς το φωτισμό του Αγ. Πνεύματος. Ο νους φωτιζόμενος από το Άγ. Πνεύμα βλέπει κατ' αρχήν τον Υιό, και θεωρώντας τον Υιό βλέπει κατόπιν σ' αυτόν σαν σε εικόνα τον Πατέρα[64]. Και όπως είναι αδύνατο, τονίζει ο Μ. Βασίλειος, να φτάσει κανείς στη γνώση της εικόνας του αοράτου Θεού, δηλ. του Υιού, χωρίς να φωτίζεται από το Άγ. Πνεύμα, έτσι είναι αδύνατο να αποχωρίσει κανείς από την εικόνα το φως, γιατί το φως ως αίτιο της οράσεως οράται κατ' ανάγκην πάντοτε μαζί με τα ορατά[65]. Με την έννοια αυτή το Άγ. Πνεύμα ως φως οράται κατά τους Καππαδόκες πάντοτε μαζί με τον Υιό, τον οποίο και αποκαλύπτει. Η όλη εν προκειμένω διδασκαλία των Καππαδοκών για την αναγκαιότητα της φωτιστικής παρουσίας του Αγ. Πνεύματος, προκειμένου να επιτευχθεί η γνώση του Υιού στηρίζεται εξ ολοκλήρου στον ψαλμικό στίχο «™n tù fwt… sou ÑyÒmeqa fîj» (*Ψαλμ.* 35, 10). Ο στίχος αυτός σημαίνει γι' αυτούς ότι ο Υιός ως «τὸ Φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον

στο *Διακονία και λόγος (Χαριστήριος Τόμος προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου)*, Εκδόσεις "Αρμός", Αθήνα 2004, σ. 134.

[64] Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περί του Αγίου Πνεύματος* 47, PG 32, 153 Β˙ *Επιστολή 226, Τοις υφ' εαυτόν ασκηταίς*, 3, PG 32, 849 Α˙ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 34, Εις τους Αιγύπτου επιδημήσαντας*, 13, PG 36, 253 Α˙ *Λόγος 40, Εις το άγιον βάπτισμα*, 34, PG 36, 408 C˙ Γρηγορίου Νύσσης, *Εγκώμιον εις τον άγιον Στέφανον τον πρωτομάρτυρα*, PG 46, 717 Α. Βλ. και Β. Ψευτογκά, «Φυσική και μεταφυσική του φωτός στο Μ. Βασίλειο», στο *Βασιλειάς (Εόρτιος τόμος επί τη συμπληρώσει 1600 ετών από του θανάτου του Μ. Βασιλείου)*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 108 εξ.˙ Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη [2]1993, σ. 142 εξ.

[65] Βλ. *Περί του Αγίου Πνεύματος* 64, PG 32, 185 BC.

πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον»[66], οράται μόνο μέσα στο φως του Αγ. Πνεύματος[67].

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η όλη πατερική διδασκαλία για τη γνώση του Θεού δεν αναπτύσσεται με βάση την πλατωνική γνωσιολογία, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι δυτικοί ερευνητές[68], αλλά με βάση τον παραπάνω ψαλμικό στίχο και έχει ως εκ τούτου πέρα για πέρα βιβλικό υπόβαθρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αν και οι πατέρες έχοντας ελληνική παιδεία γνώριζαν ασφαλώς την πλατωνική διδασκαλία, κατά την οποία είναι αναγκαίος ο φωτισμός του νου από την ιδέα του αγαθού για τη γνώση του κόσμου των ιδεών[69], εντούτοις για τη θεμελίωση της διδασκαλίας τους για τη γνώση του Θεού δεν επικαλούνται πλατωνικά επιχειρήματα, αλλά μόνο βιβλικά χωρία και κυρίως τον ψαλμικό στίχο που αναφέραμε[70].

Συμπέρασμα

Ύστερα απ' όσα είπαμε προκύπτει νομίζουμε σαφώς ότι το βιβλίο των *Ψαλμών* δεν υπήρξε για τους πατέρες της Εκκλησίας απλώς ένα βιβλίο της Π. Διαθήκης με τριαδολογικές και χριστολογικές προτυπώσεις ανταποκρινόμενο στις λατρευτικές ανάγκες των Χριστιανών, αλλά αποτέλεσε και τη βάση της δογματικής ανάπτυξης και διαμόρφωσης της ορθοδόξου θεολογίας κατά την αντιμετώπιση των κατά καιρούς εμφανισθέντων αιρετικών. Τόσο η ορθόδοξη Τριαδολογία και Χριστολογία όσο και η ορθόδοξη γνωσιολογία αναπτύχθηκαν και διαμορφώθηκαν από τους πατέρες με βάση την τριαδολογική, χριστολογική και γνωσιολογική κατανόηση και ερμηνεία του βιβλίου των *Ψαλμών*. Το γεγονός αυτό δεν αναδεικνύει μόνο την καθοριστική σημασία του βιβλίου αυτού για την ανάπτυξη και διαμόρφωση του ορθοδόξου δόγματος, αλλά υπογραμμίζει και τη στενή και άρρηκτη σχέση γενικότερα της Π. Διαθήκης με την ορθόδοξη δογματική θεολογία, πράγμα που δυστυχώς μερικές φορές υποβαθμίζεται ή και αγνοείται παντελώς από ορισμένους βιβλικούς θεολόγους στον τόπο μας. Και αυτό θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία και ιδιαίτερα την ελληνική που έχει κυρίως από τα μέσα του περασμένου αιώνα αναγεννηθεί μέσα στα νάματα της πατερικής παραδόσεως.

---

66 Πρβλ. *Ιω.* 1, 9.
67 Βλ. όπ. παρ. 47, PG 32, 153 A.
68 Βλ. π.χ. K. Unterstein, *Die natürliche Gotteserkenntnis nach der Lehre der kappadocischen Kirchenväter Basilius, Gregor von Nazianz und Gregor von Nyssa*, II Teil, Straubing 1902-1903, σ. 48· H. Dörries, όπ. παρ., σ. 53 εξ.· E. von Ivánka, *Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1964, σ. 170 κ.ε.· 391 κ.ε.
69 Βλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία* 508 b εξ.
70 Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, όπ. παρ., σ. 125, υποσ. 2.